

Вибрана проза

КУПИТИ

Про книгу

В цьому виданні зібрано краще з прозової спадщини класика грузинської літератури Акакія Церетелі (1840—1915) — біографічна повість «Пережите» та історична «Баші-ачукі», вибрані статті про літературу, театр та інше. Передмова та коментарі Рауля Чілачави.

ВИБРАНА

ПРОЗА

ББК 84(4 Груз)

Ц-43

Акакій Церетелі
ВИБРАНА ПРОЗА

Поезії, статті

З грузинської переклав Рауль Чілачава

Перекладено за виданням:

აკაკი წერეთელი. თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად. —

თბილისი, სახელგამი, 1950–1963

Акакій Церетелі. Повне зібрання творів у 15 томах. —

Тбілісі, Сахелгами (Держвидав), 1950–1963

В цьому виданні зібрано краще з прозової спадщини класика грузинської літератури Акакія Церетелі (1840—1915) — біографічна повість «Пережите» та історична «Баші-ачукі», вибрані статті про літературу, театр та інше.

Передмова та коментарі Рауля Чілачава.

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна передавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».

ISBN 978-617-7192-40-3

© Рауль Чілачава, передмова, коментарі,
український переклад, 1990

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2016

აკაკი და გარასი

ლექსები გულის ჯიბით დაჰქონდა,
სხვა არაფერი მაინც არ ჰქონდა
ან რა ჰქონოდა უნდა?
როცა ვერ წერდა, მაშინ ხატავდა,
სული დაიწვა, ხორცი გათავდა,
დაღნა, ვით თოვლის გუნდა.

მოწამის კვართით შეიმოსა რა,
ვლიდა მანგიშლაყს, ვლიდა კოსარაკს,
მყოფადში ერის მეკვლე.
წერდა: „იქუხებს!..“ წერდა: „იგრგვინებს!..“
მას კი აღგამდნენ ეკლის გვირგვინებს,
ვინ მოაკლებდა ეკლებს!

როდესაც იგი აკაკის შეხვდა,
კვდებოდა უკვე, სხეულში ტეხდა,
ქრებოდა მისი მნათი,
მაგრამ მარადის ღირსსახსოვარი,
ძმობის ალაშქო ჩასაქსოვარი
გახდა შეხვედრა მათი.

„თუ როგორ უნდა მამულის გრფობა,
მის სახატესთან კელაპტრად ღნობა,
მე შევჩენკოსგან ვიცი!..“ –
თვით 'განთიადის' ავტორმა ბრძანა.
დღეს ორთავენი კვარცხლბეკზე ღგანან,
ღირსნი თავ-თავის მიწის.

ყოველთვის, როცა „კობზარს“ გადავშლი,
თითქოს ერთთავად ვდგები ღაღარში,
მინდა გაძლება ვცადო.
შენ, უკრაინაჲ, გადაგარჩინა
შეუდრეკელი შვილის გსჩენამ,
მისი ლექსების ჯადომ.

რაულ ჩილაჩაეა

Акакій і Тарас

Усе життя писав і малював
І зшиток за халявою ховав:
Один-єдиний скарб — ця збірка.
А за душею завжди ні гроша,
Згоріла, відпалала та душа,
І плоть розтала, мов сніжинка.

У страдницькім вбранні за безліч днів
І Мангишлак, і Кос-Арал сходив —
Провісник майбуття народу.
Царів псарями називати звик,
Тому й дістав за бунтівний язик
Вінок терновий в нагороду.

Зустрілися Акакій і Тарас, —
Вже ближчав Кобзаря останній час,
Життя згасало, наче зірка.
Та на шляху братерства зустріч ця
Залишиться, єднаючи серця,
Як втіха пам'ятна й велика.

«Зі слів Шевченка я збагнув секрет,
Як мусить свій народ любить поет,
Боротися в ім'я свободи!» —
«Світанку» автор так сказав колись...
На п'єдестал обидва піднялись,
Який воздвигли їм народи.

Щораз, коли гортаю я «Кобзар»,
Мене проймає той пекучий жар
Душі, яка йому боліла.
Знай, Україно, він — твій рятівник,
Твій син — незламний, вічний бунтівник,
Його поезій дивна сила.

Рауль Чілачава

Єдиний наш Акакій

Той, хто бував у Тбілісі, не міг не помітити в затишному скверіку на проспекті Руставелі величного пам'ятника: на п'єдесталі пліч-о-пліч стоять два натхненні співці духовного відродження грузинської нації, два поборники її свободи й незалежності — Ілля Чавчавадзе й Акакій Церетелі.

Вони вступили в літературу на початку 60-х років XIX століття, коли в суспільстві почали вщухати біль і розчарування, пов'язані з втратою державності Грузії, її політичної та економічної самостійності. Вже згасли відлуння відчайдушних повстань мтіулів і кахетинців, змови інтелігенції 1832 року, внаслідок придушення якої громадська думка країни, здавалося, була знищена назавжди. Наче несподіваний поштовх після одгримілих землетрусів, спохитнуло Грузію селянське повстання в Мегрелії 1857 року, жорстко придушене каральною експедицією царату. Останнє грузинське князівство, формально ще зберігаючи престол, доживало свої дні. Вже відійшов у інший світ співець минулої слави батьківщини Олександр Чавчавадзе, в азербайджанській землі спочивав печальний вершник крилатого коня Мерані Ніколоз Бараташвілі, а його дядько — блискучий поет і хоробрий воїн — генерал Григол Орбеліані продовжував штурм гунібської цитаделі нескореного дагестанського

імама. В літературі панував повний штиль, ніби й не було фатальних змін у долі народу, наче її колесо не покотилося назад, невпинно й зловісно.

Провісницею важких, рішучих боїв за відновлення приспаної творчої енергії народу стала публікація віршів двох молодих авторів на сторінках березневого номера журналу «Ціскарі» («Вранішня зоря») за 1859 рік.

Навряд чи котрийсь із них міг тоді передбачити, що через кілька місяців після цієї заочної зустрічі вони зійдуться як брати в столиці далекої північної країни — в Петербурзі, щоб незабаром взяти на себе виняткову відповідальність ватажків національно-визвольної боротьби рідного народу, словом і ділом стати на захист його життєвих інтересів, його культури і традицій.

Покоління грузинських шестидесятників, або «тергда-леульців» (тих, хто напився води з Терека, тобто одержав освіту в Росії), поряд з політичною висувало й суто літературно-мистецьку програму, яка полягала перш за все в утвердженні матеріалістичної естетики, спростуванні патріархально-феодальної ідеології «батьків» — письменників старшого покоління. Боротьбу між «батьками і дітьми», що мала принципове значення для майбутнього грузинської культури взагалі і яку блискуче виграли «діти», разом з Іллею Чавчавадзе очолював і Акакій Церетелі.

Ілля та Акакій — як любовно називають їх грузини — поєднані в пам'яті поколінь так само нерозривно, як вони були поєднані в свідомості їхніх сучасників — друзів і недругів.

Заснування «Товариства для поширення грамотності серед грузинів», відновлення професійного театру, створення Грузинського драматичного товариства, розвиток національної журналістики і, — найголовніше, — збагачення духовної скарбниці народу перлинними зразками

поезії та прози — ось стислий і далеко не повний перелік їхніх заслуг перед вітчизною. Митці знали ціну один одному, і коли між ними навіть спалахувала суперечка, — й таке часом траплялося, — не опускались до особистих образ, полемізували коректно. Ілля Чавчавадзе щиро поважав свого великого побратима. Це засвідчує зокрема лист, адресований Акакію, коли після заборони царською владою єдиної на той час грузинської газети «Дробеба» («Час») було вирішено перетворити журнал «Іверія» («Грузія») на щоденну газету.

«Дорогий Акакію! — писав Ілля Чавчавадзе. — Я не зважився надіслати тобі примірник того надрукованого листа, з яким я звернувся б до інших. Інші — то інші, а ти у нас єдиний наш Акакій. (Розрядка моя. — *Р. Ч.*) І тому не лише моє особисте бажання, а й обов'язок перед батьківщиною змусили мене звернутися до «обранця» нашої країни з окремим листом і просити його прикрасити сторінки нашої газети своїми талановитими творами».

Ілля Чавчавадзе, суворий і непідкупний в оцінках людей, називає Акакія «єдиним нашим»... У цих словах — і загально-грузинська, всенародна оцінка. Обом їм судилося стати реформаторами літературної мови, основоположниками критичного реалізму в грузинській літературі, видатними громадськими діячами, виразниками дум і сподівань цілого покоління. За непохитність і вірність громадянським ідеалам одного з них підступно вбили, а другий попросився із загиблим проникливими словами: «Коли Грузії не судилося вмерти — і ти будеш разом з нею безсмертний, а коли вона приречена все-таки на загибель, як міркує і сподівається дехто, то можна лише позаздрити тобі, бо ти випередив її кінець і вже його не побачиш!»

Акакій Церетелі пережив свого славетного побратима на вісім років і теж спочив вічним сном на Мтацмінді, святій горі, неподалік від Іллі, щоб і після смерті бути з ним поруч. На могилі поета скромний пам'ятник (до речі, граніт для нього надіслали з України грузинські студенти в 1925 році), на якому зображена ліра й написано: «Акакій». Це магічне ім'я не потребує ніяких пояснень грузинам — воно в серці кожного з них.

Ніхто з грузинських письменників XIX століття не залишив нам такої хвилюючої оповіді про власне життя, особливо дитинство та юнацькі роки, як Акакій Церетелі в «Пережитому». Щиро, з теплим ліризмом і гумором змалював Церетелі життя в сім'ї, роки, проведені в домі годувальниці. З цих розповідей постає колоритний образ примхливого, запального, але доброго Акакієвого батька — князя Ростома Церетелі, матері — Екатерине Абашидзе, правнучки імеретинського царя Соломона I. Енциклопедією народної освіти в Грузії другої половини XIX століття вважають спогади Акакія про навчання в Кутаїській гімназії, куди він вступив 1850 року десятирічним хлопчиком. Суворі заборона грузинської мови, жорстокість викладачів, заохочування доносів і лицемірства — реальність, у якій опинився майбутній поет. Та була й інша реальність — досить широкий спектр дисциплін, які пропонувалися гімназістам; це — закон Божий, природознавчі науки, історія, математика, риторика, поетика, а також російська, турецька й французька мови. Той, хто збирався вступити до університету, мав повідомити про це заздалегідь. Тоді він додатково вивчав ще й латину. Спочатку Акакій від цього відмовився: юнак вважав, що батьки не зможуть забезпечити його матеріально. Та розмови з викладачем математики, Казимиром Родзевичем, поляком за походженням, якого Акакій

називає «одним-єдиним променем у жахливій пільмі», схилили його до думки, що слід орієнтуватися на університет. І тоді він взявся і за латину.

Завдяки розповідям учителя Конрад Валленрод — романтичний персонаж однойменної поеми Адама Міцкевича — став для Акакія взірцем героя. Як і Валленрод, юнак вважав, що рідний край має право вимагати від нього повної самопожертви, і вирішив стати полководцем, із зброєю в руках вибороти омріяну свободу.

Гімназії він не закінчив, залишив її, недовчившись одного класу. В квітні 1859 року Акакій уперше покинув батьківський край і відплив з Потійського порту до Одеси, а звідти вирушив до Петербурга.

В столиці Акакія чекав старший брат Іліко, він служив у царському почті, або, як його називали, — в «конвої». Побачивши, що вся їхня «військова служба» полягає в щоденному гарцюванні на конях та безтурботних розвагах, Акакій переконався: Конрадом Валленродом тут не станеш. Юнацька мрія поступилася здоровому глузду — піти вчитися в університет на факультет східних мов. Він відчував: зовнішня розкутість і незалежність «конвойців» насправді — закамфльоване рабство. А. Церетелі вважав, що людина має бути вільною, але не від любові до ближніх, до народу й батьківщини. Це була та єдина несвобода, яку він сприймав усім серцем, якої прагнув. «Серед рабів нема свободи, навіть для панів», — ці Байронові слова він міг повторити як власні.

Так уже судилося Церетелі: не мати документа про освіту. В гімназії він не склав випускного екзамену, а в університеті, хоч і чудово захистив кандидатську роботу про оригінальність «Витязя в тигровій шкурі» (творчість Руставелі на все життя стане предметом його прискіпливої уваги й дослідження!), через відсутність атестата не одержав диплома. Зрештою, як засвідчила практика, ці

«клаптики паперу» йому не дуже були й потрібні. Певне, він відчув це ще до вступу в університет, бо в одному з листів до матері писав: «Людині, виявляється, потрібне тільки одне: знання, лише знання, справжні знання».

Студентські роки минули саме під таким гаслом — він не брав активної участі в революційному русі студентів, хоча їхні ідейні переконання поділяв повністю. Значний вплив на Акакія мала праця Чернишевського «Естетичні відношення мистецтва до дійсності». Думка автора про те, що мистецтво має пояснювати навколишню дійсність, засуджувати її негативні сторони і боротися за перебудову несправедливого суспільного ладу, глибоко запала в душу юнакові. Вона, власне, й визначила теоретичні засади його творчого кредо.

Відомо, що Акакій віршував змалку. До нас дійшов сатиричний куплет, у якому управитель князівського двору порівнюється з мишеням, що крадеться до засіка і нишком ласує там зерном. За спогадами старшої сестри Анни, дванадцятирічний Како, навчаючись у другому класі гімназії, написав акровірш, викарбувавши його на кам'яній стільниці. В ньому оспівано матір, котра виплекала чудовий сад.

До Петербурга Церетелі приїхав, маючи кілька надрукованих поезій, але його ім'я не було широко відоме читачеві, і до того ж автор ховався під псевдонімом. Успіх прийшов на самому початку 1860 року (справжній шестидесятник!), коли редактор журналу «Ціскарі» Іване Кереселідзе надрукував вірш «Тайний лист», розкривши таємницю автора — його прізвище стало враз відоме, бо твір мав неабиякий успіх. Він став новаторським явищем за своєю мовою, інтонацією, стилем. Саме його підкреслена простонародність, загальнодоступність не влаштовувала табір «батьків», прихильників архаїчного високого стилю. Вони й почали бити на сполох. Одним

з перших заговорив протоієрей анчисхатської церкви Єквтіме, котрий виконував також обов'язки цензора. До свого незнайомого петербурзького адресата він писав: «Благословляю твій поетичний хист і водночас прошу, закликаю, як сина: не пиши таких віршів мовою простого народу. Це дуже небезпечно, бо вірш твій западає всім до серця. Не встиг він з'явитися, як його одразу ж почали співати, особливо жінки. Що ж станеться, коли вони засвоять оту твою мову і забудуть стародавню поважну грузинську мову...»

Дев'ятнадцятирічний поет правильно оцінив «небезпеку» своєї позиції і, як сам каже, запрягся присвятити себе літературі, але писати народною, а не «поважною» мовою. Він зрозумів, що мова — то знаряддя, засіб, здатний улаштовувати й спрямовувати наше існування, зміцнювати й оновлювати його. Зрозумів і те, що поетична мова, як і церковна, буває консервативна: в ній довго живуть архаїзми, урочистість яких дуже впливає на людські емоції, тому й треба бути обережнішим.

Акакій Церетелі, як і Ілля Чавчавадзе, не створив, подібно до Мартіна Лютера, якоїсь літературної мови, він лише очистив її від зайвого намулу, важких нашарувань, штучних надбудов, наблизивши до мови народу. Винятковий поетичний хист, безпомильний внутрішній слух і досконале знання багатовікової національної класики допомогли йому успішно подолати непрості перепони традиційного слововжитку, що нерідко сковує самотність митця.

«Мова — міст і шлях до почуття і думки, література — їх правдиве відображення. Коли хочеш вивчити історію якогось народу — досліджуй, вивчай його мову», — зазначав поет в одній із статей. І сам неухильно дотримувався цієї настанови.

Він вивчав вірменську й турецьку, російською писав статті, оповідання і навіть п'єси, перекладав Лермонтова, Крилова, Беранже, Байрона, Гайне; а проте його стихією була, звісно, рідна грузинська мова, в якій він почувався повновладним господарем.

Вершиною поетичного мистецтва Акакій вважав уміння знаходити слова, звучання і значення яких рівноцінні. Інколи навіть, здається, що слово в нього виконує не лише свою первинну функцію, а й функцію обрядову: воно звучить то як величання, то як молитва або ж як прокляття. У його поезіях звичайні, на перший погляд, слова якимось дивним, незбагненим чином відновлюють утрачені зв'язки між людськими почуттями і речами, між людською особистістю і природою. (Ця дуже важлива риса стилю великого грузинського поета, на жаль, майже зовсім втрачається в перекладах!)

Усі життєві знегоди — і особисті, й суспільні — він подолав поезією, вогненним словом, яке було його єдиним повелителем і рабом; відмовившись від службової кар'єри і ціною постійних злигоднів здобувши незалежність, Акакій ніколи не мав іншого повелителя, окрім слова. Звільнивши всіх своїх селян від податків і надавши їм волю, він не мав і підлеглих, окрім містичного слова.

Свобода митця за всіх часів коштувала надто дорого, тому не кожному вистачало внутрішньої сили й стійкості не спокуситися на золоте ярмо: Акакій усе витримав і не спокусився.

Співробітник газети «Дроеба» Давид Месхі згадує, як одного разу Акакій, приїхавши до них у редакцію на фатоні, не мав чим розплатитися з кучером. А журналісти змогли зібрати для поета лише один карбованець, який і став гонораром за чудовий вірш «Арабі-паша».

«Шкода поета, який житиме заможніше за Акакія...» — зауважив якимось в інтерв'ю один відомий грузинський

поет. У цих словах є і ширий біль за страждання буття славетного попередника, і самоіронія над власною заможністю, можливо, й заслуженою.

В Акакія не було постійної адреси, бо не було власного дому. Батьківська оселя в Схвиторі залишилася єдиним його прихистком, та через непосидючість він ніколи там не затримувався довго, жив здебільшого в готелях, у знайомих. Серед численних адрес, які Церетелі давав своїм друзям, є також і українські: «Харків, Сумська вул., 13, буд. Гіршмана»; «Київ, оперний театр, князю Церетелі (мається на увазі син поета Олексій. — *Р. Ч.*), для передачі Акакію...»

Загалом Україна посідає особливе місце в житті Акакія Церетелі: він був одружений з Наталією Базилевською, дочкою українського магната. Про свій шлюб і драматичні перипетії, пов'язані з марною судовою тяганиною за спадок, Акакій не без іронії розповідає у своєму «Пережитому». Зрештою те, що рідний дядько ошукав небогу й зятя, не віддавши їм жодної копійки із законного мільйонного спадку, не йде в жодне порівняння з тією моральною втратою, якої завдав Акакію невдало зав'язаний вузол Гіменея. Він усе життя страждав від того, що на свято душі не міг запросити ні дружину, ні сина: адже вони не розуміли його мови, не усвідомлювали до кінця, що їхній чоловік і батько давно володіє душами і серцями тисяч своїх співвітчизників, що він на їхніх очах творить безсмертні шедеври новітньої грузинської словесності. В годину тяжкої печалі в листі до однієї знайомої в нього все ж проходилося: «Я теж наче вдівець, тобто і вдівець, і не вдівець...» Поет, певно, знав українське прислів'я: «Бачили очі, що купували». Нікого було звинувачувати. Тому й терпів.

Важко не погодитися з біографом Церетелі Леваном Асатіані, який пише: «Н. П. Базилевська не мала, оче-

видно, тих рис характеру, які могли б зробити її гідною супутницею і дружиною поета. За свідченням людей, що близько знали її, Н. П. Базилевська, яка виросла в середовищі російської аристократичної інтелігенції, не могла зрозуміти і, зрозумівши, увійти в те патріархальне, сільське життя, що чекало її в Схвиторі. Вона кохалася в розкошах і відзначалася неймовірною затятістю. Н. П. Базилевська здобула добру освіту, володіла кількома європейськими мовами, була начитана, добре знала літературу, але своїм характером і звичками не могла пристосуватися ні до чоловікової вдачі, ні до його оточення».

Сім'я Церетелі рідко бувала в Грузії, жила то в Харкові, то в Петербурзі. Син Олексій став антрепренером, мав свою оперну трупу, гастролював по всій Європі. Сам Акакій почувався наче між двома вогнями: він не міг залишити сім'ю, але й без батьківщини прожити теж не міг. І тому перебував у постійних мандрах і блуканнях слідами домоцадців.

«У Марселі мене зустрів мій син. Не знаю, чи він зрадив мені, чи моєму гаманцю, — з гірким гумором писав Акакій з Парижа Якову Гогебашвілі. — Коли гаманцю, то помилився, бо я завжди і всюди ходжу із справжнім князівським капшуком».

Незадовго до смерті тяжко хворий поет працював над поемою «Війна» задля грошей, які, заробивши, переслав дружині й синові. Інакше не міг. Почуття відповідальності, обов'язку перед ними не полишало його до останніх днів.

Не лише родинними незгодами увійшла Україна в біографію Церетелі. Маршрут його першої подорожі від Одеси до Петербурга пролягав через безмежні українські степи. Дослідники накреслили досить точну схему, де зазначено навіть хутори, повз які проїздив на перекладних юний грузин — шукач військової кар'єри. Приблизно в

той самий час, на початку літа 1859 року, з Петербурга на Україну поспішав зморений солдатчиною і поліцейським наглядом, але не зламаний духовно Тарас Шевченко. Через рік вони зустрінуться в Петербурзі на квартирі в професора М. І. Костомарова і майже цілу ніч проведуть у жвавій бесіді. Вагомість тієї зустрічі для себе Акакій окреслив недвозначно: «Сказати правду, я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ».

Ці слова, доведені до громадськості в 1911 році некоронуваним королем Грузії, як тоді вже називали Акакія, безперечно, сумнівів у щирості не викликають. Він знав і любив Шевченків «Кобзар». Останнє прижиттєве видання цієї книжки й нині можна побачити в особистій книгозбірні поета в його будинку-музеї у Схвиторі. Акакій привіз її з Петербурга і зберігав як дорогоцінну реліквію. Погруддя Тараса Григоровича зустрічає відвідувачів колишньої обителі Церетелі як символ глибокої поваги всього грузинського народу до українського поета. Можна стверджувати, що особливу популярність Тараса Шевченка в Грузії значною мірою обумовило саме ставлення до нього Акакія Церетелі.

Відомий факт: 15 квітня 1914 року український драматичний гурток у Тифліському народному домі влаштував урочистий вечір з нагоди сторіччя від дня народження Тараса Шевченка. У ньому взяв участь і Акакій, виступ якого присутні зустріли стоячи. Коли він закінчив словами: «Таких великих людей породжує тільки велика нація, але вони, крім своєї нації, належать і іншим, а тому дозвольте і нам, грузинам, приєднатися до вашого свята і вшанувати пам'ять великого українця», — зал вибухнув оплесками.

Акакій Церетелі добре знав історію України, її культуру, був шанувальником акторської майстерності Старицького, Кропивницького, Заньковецької, не раз відвідував театри Києва та Харкова.

У 1895—1896 роках у зв'язку з сімейними обставинами Акакій Церетелі тривалий час перебував в Україні. Дати написання «Пережитого», «Баші-ачукі», а також статей про «Витязя в тигровій шкурі» наводять на думку, що народжувалися ці твори під українським небом. За свідченням самого автора, у Харкові написав він поему «Медея».

Гадають, що в Харкові Акакій Церетелі був бажаним гостем у сім'ї Алчевських — батьків письменниці Христі Алчевської, де міг зустрічатися з представниками місцевої інтелігенції.

Перебуваючи в Україні, Церетелі мав намір виписати з місцевих архівів відомості про грузинських переселенців часів царя Вахтанга VI, об'їхати грузинські родини в Полтавській губернії. Він сподівався знайти там стародавні рукописи і навіть відшукати місце поховання Давида Гурамішвілі.

«Могилу Давида треба шукати в місті Миргороді і селі Зубівці», — записав поет у щоденнику. Час підтвердив його припущення: старе миргородське кладовище, де спочиває «грузинський поет, російський воїн, український хлібороб», стало святим місцем для наших братніх народів.

Поезія Акакія Церетелі глибоко лірична. В ній чудово поєднано ідеальне з індивідуальним, вагомість думки з легкістю форми, самобутність мови з милозвучністю фраз. Навіть тоді, коли йдеться про найскладніші переживання, автор не зраджує внутрішньої правдивості, логіки думки. Для нього важливі чистота голосу, справжність образу, непідробність музичної побудови твору.

В одному з програмних віршів — «Чонгурі» — поет проголосив:

Я для того чонгурі узяв,
Щоб він чисто звучав у співця,

Думи праведні нам окриляв
І натхненням наповнив серця.
(Переклав М. Нагнибіда)

І справді, кращі поезії Церетелі позначені злиттям саме «дум праведних» і натхнення.

Грузинський вірш з часів Руставелі не знав ніжніших і дивовижніших мелодій, аніж ті, що виходили з-під пера Церетелі. У них — сплав народного болю й оптимізму, тисячолітньої мудрості й удаваної легковажності, що нікого не залишає байдужим.

Щоправда, прагнення поета до триєдності таких понять, як ясність, простота, глибина, навіть досвідчених, доброзичливих критиків інколи вводило в оману. Наприклад, Ніко Ніколадзе, другові й однодумцю Акакія, здавалося, що той «не працював над собою і не озброїв свого незрівнянного таланту всіма необхідними засобами впливу...» Та насправді це було не так. Поетові вдалося знайти таку художню форму для своїх творів, яка сприймається не як художня, тобто наслідок невтомних творчих шукань, а як вічно існуюча даність.

В Акакія Церетелі чимало шедеврів інтимної лірики. (Здається, Олександр Довженко говорив, що мріє зняти такий фільм, що немовби сам з'явився, наче плід на дереві. З мрією режисера можна порівняти «Суліко», чи не найпопулярніший твір грузинської поезії). Назвемо лише деякі з них: «Ти, голівонько безщасна...», «Половина літ моїх давно спливла...», «Вгору і вгору», «Імеретинська пісня», «Пісня над піснями», «Кохання — дар життя розквітлий...», «В юності жадав любові...», «Що горіти неспроможне...».

Літературознавці давно звернули увагу на те, що вірші про кохання Акакія Церетелі здебільшого мають двояке прочитання. «Величавість поетових пристрастей ство-

рює таке враження, що він любить батьківщину, як кохану, а кохану, як батьківщину» (Тамаз Чіладзе). Саме через це часом важко, майже неможливо провести чітку межу між інтимними і патріотичними почуттями автора, нерідко оповитими алегоричним серпанком, а від цього вірші стають ще таємничішими, емоційний вплив їх на багато сильніший.

Ця своєрідна риса поезії Церетелі почала вимальовуватися вже в перших поетичних спробах і, поступово увиразнюючись, досягла своєї вершини в кінці 70-х – на початку 80-х років, тому навіть фахівці не завжди можуть визначити — зразком інтимної чи патріотичної лірики є той чи той його вірш.

Окремо треба сказати про «Світанок» — справжній гімн вітчизні, сповнений ніжної любові до її «бірюзового неба і смарагдової землі»; він схожий на знамените грузинське вино «Атенурі», надзвичайно тонкий букет якого втрачається при незначному транспортуванні; досить перелити його в іншу посудину, як воно змінює колір і смак.

Увесь зітканий з трепету і благоговіння, «Світанок» теж майже не піддається «транспортуванню». Здається, при спробі озвучування іншою мовою відбувається деформація тропів, порушується звукова організація, хуждожня цілісність твору.

Кажуть, Карл Брюллов у zenіті своєї творчої зрілості якось вигукнув: «А тепер я можу розмалювати і склепіння неба». Мабуть, щось подібне міг би сказати і Акакій Церетелі, поставивши останню крапку в кінці своєї поезії.

«Автор «Світанку», — писав Симон Чиковані, — був спадкоємцем національних сподівань Ніколоза Бараташвілі і по-своєму продовжив шлях, уторований бараташвілівським «Мерані». Але душевний склад Акакія Це-

ретелі був зовсім інший, ніж у його попередника. Поезія Бараташвілі була найдовершенішим втіленням природи грузинської поетичної думки, її вкрай ліричної напруженості, з усіма сумнівами, притаманними їй. А лірична пісня Акакія Церетелі скоріше була відображенням грузинської вдачі, натури грузина, виразником мелодії його душі. Ліричне мислення Акакія Церетелі лапідарне й цілком підпорядковане патріотичній ідеї...

До останнього речення видатного поета можна додати: «а також ідеям соціальній та політичній».

Справді, боротьба за соціальну справедливість була однією з основних складових частин життєвої і творчої програми Акакія Церетелі. Іще в «Імеретинській колиськовій», датованій 1864 роком, коли нарешті й Грузії торкнулася реформа 1861 року про скасування кріпацтва, він звертається до селянського немовляти:

Вірю я, що інша доля Богом тобі дана, —
Будь одважний, працьовитий, уникай обману,
Щоб не плакала за тебе матінка кохана.
Зрозумій, що ти не маєш над собою пана!
Поруч з сином можновладця сядеш ти у школі, —
Доклади ж, прошу я, синку, всіх зусиль та волі,
Щоб від панського нащадка не відстав поволі,
Щоб довів, що син селянський —
кращий в їхнім колі.

(Переклав М. Бажан)

Теми вільної праці поет торкався і в інших творах («Трудова пісня», «Сповідь селянина», «Пісня женців», «Що посіяли — пропало», «Багатому — від бідного...»), де йому вдалося передати духовну атмосферу нового часу, демократичні прагнення грузинського народу, і не лише емоційно, а й ідейно.

Акакій Церетелі ніколи не служив дрібному егоїзмові, не потурав примхам юрби. Навпаки, зривав маску з усього, що ховалося під покровом умовності й нещирості, брехні. Співець краси рідної землі, високого почуття любові, Церетелі водночас нещадно викривав зло, моральну ницість усіх тих «знавців апеляцій», котрі соромляться носити грузинський одяг, викинули чонгурі і ніколи не озвуться рідною мовою. Саме цей природний синтез лірико-сатиричного хисту Акакія мав на увазі один з його великих спадкоємців, коли говорив, що той «співець і протестант... Орфей і Мефістофель».

Акакій Церетелі називав поета «рупором обставин»:

Язиком лиш те промовлю,
Що сприйняв мій слух уважно,
Що сприйняв мій зір, що розум
Зважив мирно, змірив зважно.
Я не той, але й не інший,
Як гада юрба й ви з нею.
Я — гонець непосредній
Поміж небом і землею!
(Переклав А. Малишко)

На його думку, «перетворене в дзеркало серце» повинне відображати те, що зазирнуло й відбилосся в ньому. Обов'язок митця — постійно стежити за життям країни, відгукуватися на повсякденні події та явища, називати зло злом, добро добром. Це була не голослівна декларація: він жив за таким принципом, вважаючи, що його твори мають значення тільки для сьогодення. І коли 1892 року громадськість звернулася до нього із запитанням, чому він не видасть усіх своїх творів разом, відповів так: «Якщо їх друкувати як матеріали того часу, я не буду проти; та коли на них будуть дивитися як на щось, гідне сла-

ви, як на взірць поезії, то я не погоджуся. Це я кажу не від скромності чи гордоців...»

Важко запідозрити поета в кокетуванні, однак фактом є і те, що він знав: думки та емоції, вплетені в його твори, вагомі не лише для нього самого, а й для всього грузинського народу. Знав він і інше: відстояти правду, захистити істину — означає морально збагатити суспільство.

Доступними лише йому шляхами Акакій проникав у саму серцевину таємниць життя, оголюючи їхню сутність, і разом з тим він не боявся загадкової темряви, звідки йому щастило добувати золоті злитки істини, нерідко гіркої, страшної, але необхідної. Поет щоразу виявляв гідну поваги готовність подолати замкненість, посперечатися з часом, повести з ним жвавий діалог з питань сучасності.

Акакій Церетелі мав гострий зір, умів дошкульно влучати в ціль і разом з тим передавати найтонші порухи душі. Володіння таїнством гармонії дозволяло йому на підставі психологічних спостережень відображати життя в різних ракурсах, даючи йому оцінку. Усе це вимагало, окрім яскравого таланту, ще й неабиякої громадянської мужності, а її поетові ніколи не бракувало. Наприклад, у березні 1880 року Акакія, за його ж словами, «мало не заслали в Сибір» за публікацію вірша «Весна» («Ластівочка прилетіла,...») в газеті «Дроеба». Автор сміливо відгукнувся на вбивство імператора Олександра II і висловив надію, що «мине негода... і весільної природа заспіває у цвіту». 1907 року Акакій Церетелі, щоправда, ненадовго, а все-таки потрапив за ґрати: йому не пробачили карикатури на тифліського губернатора Рауша фон Траунбергера з саркастичним віршем у власній газеті «Хумара» («Жартівник»), забороненій з першого ж номера.

Коли говоримо про громадянську мужність поета, слід згадати також його захисну промову на процесі сванів,

котрих судили за збройний опір представникам влади. Ця промова — своїм гуманізмом, пристрасним бажанням докопатися до істини, логічністю суджень і доказів — справила певний вплив на рішення суду. Вона є не лише своєрідним документом про суспільне життя того часу, а й чудовим зразком письменницького правдолюбства.

Нейтрального мистецтва не буває. На ньому завжди позначається час, воно — продукт епохи, і хоче автор того чи ні, все ж відбиває певну тенденцію. Тенденційність творчості Церетелі полягала передусім у демократичній відкритості й народності, у відстоюванні інтересів простого люду, волі. В поняття «воля» письменник вкладав соціально-політичне відродження нації і боротьбу за досягнення цієї мети. Тому він так захоплено зустрів палким словом схвалення першу російську революцію, невтомно закликав до вирішального наступу. В буремні дні 1905 року немолодий уже Церетелі створює низку політичних віршів («Я довго спав, стомившись тяжко», «Юні люди, друзі милі...», «Чую, чую неугавний...», «Геть!»), сповнених бійцівського запалу і натхнення.

Народ в борні... Народ підвівся, —
Не стримаєш ти руху мас, —
Бо клич лунає одностайний:
Геть уряд! Геть і геть од нас! —
(Переклав М. Бажан)

лунав на всю Грузію поетів голос.

У грандіозному русі народних мас Акакій Церетелі вбачав шлях до звільнення батьківщини від самодержавного гніту. Своїх співвітчизників він надихав вогненним словом проповідника, агітатора, трибуна. Свідченням щирої симпатії Церетелі до справедливої боротьби пролетаріату є його переклад «Інтернаціоналу», що з'явився друком теж 1905 року.

Якщо лірична поезія Акакія Церетелі проростає з сучасності, то його епічні та драматичні поеми побудовані на історичному матеріалі з життя грузинського народу. Автор звертається до постатей видатних діячів минушини й показує їх у дії, в складних трагічних ситуаціях. В основному, це їхня боротьба з іноземними загарбниками в ім'я порятунку національної незалежності, збереження духовних і матеріальних надбань. Першу поему — «Баграт Великий» — Акакій Церетелі написав у 1875 році, а потім були багатопланові епічні полотна «Торніке Еріставі», «Натела», «Тамар Цбієрі», «Патара Кахі» та інші, що склали високохудожній поетичний літопис Грузії.

Епічні та драматичні поеми Акакія відзначаються чіткою архітектонікою і закономірним розвитком ідей, послідовністю дій. Автор щоразу визначає собі мету: суто літературну й суспільно-політичну, якої досягає завдяки логіці побудови твору. При всьому розмаїтті історичної фактури, несхожості характерів дійових осіб, при часовій віддаленості, об'єднуючим в епічних творах Церетелі є націленість їх на актуальні питання доби. На думку поета, вони полягали у протистоянні злу, в утвердженні власної національної та людської гідності. Переможений той, хто почуває себе переможеним, а народ не має права на таке почуття.

Грузинське військо, змальоване в поемі «Торніке Еріставі», повертаючись з походу, співає:

До кавказьких скель прикутий
Амірані. Його муки —
Образ Грузії, а наші
Вороги — то хижі круки.
Прийде час — розірве пута
Наш народ — народ героїв,
Що в стражданні днів численних
Душу мужністю озброїв.
(Переклав Л. Дмитерко)

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ